

Stanisław Wiśniewski

"Dzieje miasta Łukowa", Ryszard Orłowski, Józef Ryszard Szaflik,
Lublin 1962 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 8, 267-273

1965

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

rola opieki społecznej w jej rozładowaniu) czy dążność do rozwinięcia aktywnej działalności ekonomicznej.

Z drobnych uwag wymienić należy zdarzające się powtórzenia związane z wykorzystaniem tych samych faktów (por. s. 71, 99—100), jak i przypomnienia już omawianych zagadnień bądź gotowych wniosków (s. 48, 92), niezupełnie chyba celowe, w każdym przypadku, przeladowywanie przypisów tekstami oryginalnymi. W *Bibliografii* autor odrębnie wymienia m.in. pisma i druki, które weszły do większych wydawnictw źródłowych XVI (*Mémoires de l'Etat de France sous Charles Neufiesme*) i XVIII wiecznych (*Mémoires de Condé, Mémoires de la Ligue*), zaznaczając później tom i strony danego wydawnictwa. Nie znajdujemy tu pracy autora o dziejach hugenotów, mimo iż była cytowana w przypisie (por. s. 20 przyp. 45, 155), natomiast nie ma w przypisach pracy J. Tazbira mimo wymienienia jej w *Bibliografii* (s. 157).

O ile brak skorowidza miejscowości można byłoby jeszcze podarować, o tyle staje się niewytłumaczalny brak indeksu osób (w tym autorów).

Omawiana praca z dużą jasnością i precyzją wprowadza nas w skomplikowaną problematykę kwestii społecznej publicystyki hugenockiej okresu wojny domowej we Francji. Autor nie miał na tym polu żadnych poprzedników. Z tym większym podkreśleniem należy to odnotować. Praca stanowi duży wkład do badań nad wewnętrznymi dziejami Francji w tak ważnym okresie, a na naszym gruncie przyczyni się zapewne do pogłębienia znajomości tego interesującego wycinka dziejów powszechnych.

Stanisław Tworek

Ryszard Orłowski, Józef Ryszard Szaflik

Dzieje miasta Łukowa

Lublin 1962, ss. 169, 3 nlb.

Rzeczelnie opracowana pod względem naukowym monografia miasta, obok tego, że stanowi istotną podwalinę postępu naukowego w dziedzinie historii, przyczynia się także do popularyzacji dziejów danego ośrodka miejskiego wśród szerokich kręgów społeczeństwa. Mimo że problematyka miejska w polskiej historiografii zawsze zajmowała poczesne miejsce i wyniki badań w tym zakresie są nader poważne, to jednak, według panującej powszechnie opinii¹, sytuacja przedstawia się nie najlepiej, w wypadku opracowań monograficznych przeszłości miast. Zwłaszcza bowiem przed II wojną światową tylko w nielicznych wypadkach przygotowania prac tego typu podejmowali się historycy. Uzasadnieniem, dla którego wielu autorów podejmowało się opracowania przeszłości danej miejscowości, było subiektywne najczęściej przekonanie o posiadaniu odpowiedniej

¹ J. Rutkowski *Nie wyjaśnione i sporne zagadnienia z zakresu gospodarczych dziejów Polski w czasach przedrozbiorowych*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”. T. IX, 1947; Recenzja F. Bujaka pracy A. Zanda *Łódź rolnicza (1332—1633)*. Łódź 1930. Tamże t. II, 1932/1933, s. 394; S. Herbst *Regionalne badania historyczne w przeszłości i w Polsce Ludowej*. „Kwartalnik Historyczny”. 1956 nr 4—5; S. Krakowski *Problematyka miejska w historiografii polskiej*. Łódź 1950; J. Topolski *Badania nad dziejami miast w Polsce*. „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”. T. IV, 1960 z. 2, s. 30.

dozy talentu literackiego, a także przywiązanie do miasta i jego historii, rozbudzone najczęściej przy okazji określonej rocznicy np. przywileju lokacyjnego lub zgoła innych wydarzeń związanych z dziejami miasta².

Ilustracją powyższego sądu może być stan i jakość monografii miast Lubelszczyzny. W znakomitej większości są to prace, które wyszły spod pióra amatorów. Dotyczy to nie tylko monografii opublikowanych do roku 1939³, lecz również w dobie współczesnej⁴. Wiele z tych prac nie posiada większej wartości naukowej, gdyż stanowią najwyżej mniej lub bardziej dokładne kompilacje czy też streszczenia źródeł, w małym stopniu wiążące się z nauką historyczną.

Dopiero w ostatnich latach obserwujemy widoczne symptomy poprawy także i w odniesieniu do lubelskiego odcinka lokalnego, gdzie tutejsze środowisko uniwersyteckie stara się skutecznie odrobić zapóźnienie. Można tu podnieść owocną działalność lubelskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego, którego Zarząd zorganizował kilka interesujących sesji naukowych poświęconych problematyce historii miast i powiatów województwa lubelskiego. Opublikowane materiały z tych sesji⁵ stanowią swego rodzaju namiastkę monografii. Wykazują bowiem pewne luki w chronologicznym i rzeczowym przedstawieniu zagadnień, mają charakter roboczy. Obok tych materiałów opublikowane zostały prace naukowe systematycznie omawiające historię rozbudowy urbanistycznej i architektonicznej miast lubelskich⁶.

Wreszcie ukazała się praca R. Orłowskiego i J. R. Szaflika *Dzieje miasta Łukowa*, której poświęcamy niniejsze omówienie. Publikacja ta otwiera cykl monografii miast Lubelszczyzny opracowywanych przez lubelskich historyków⁷.

Obydwaj autorzy znani są jako badacze zajmujący się problematyką historii gospodarczo-społecznej, szczególnie regionu lubelskiego: średniowiecze (Szaflik) i czasy nowożytne (Orłowski). Dotychczasowy ich dorobek w tym zakresie sprzyjał opracowaniu całości dziejów miasta, które w dotychczasowej literaturze historycznej znajdowało skąpe odzwierciedlenie. Zajmowali się wprawdzie tymi zagadnieniami miejscowi regionaliści: T. Rybka⁸, S. Łotocki⁹, a przede wszystkim J. S. Majewski, który w 1930 r. wydał nawet monografię Łukowa¹⁰. Jednak już

² F. Bujak *op. cit.*, s. 394.

³ Por. S. Z. Sierpiński *Historyczny obraz miasta Lublina*. Warszawa 1843; W. K. Zieliński *Monografia miasta Lublina*. T. I. Lublin 1878; A. P. Kobierzycki *Monografia Lublina*. Lublin 1901; J. Bartoszewicz *Zamek Biały*. Warszawa 1914; J. Caruk *Monografia Janowa Podlaskiego*. B. m. w. 1934; Z. Serafin-Sochańska *Zamość*. Zamość 1938; K. Czernicki *Chełm. Przeszłość i pamiątki*. Chełm 1936; J. S. Majewski *Historia miasta Kocka. Monografia*. Kock 1928.

⁴ Por. J. Peter *Szkice z przeszłości miasta kresowego*. Zamość 1947. Negatywna ocena tej publikacji — S. Krakowski *op. cit.*, s. 57—58; S. Herbst *op. cit.*, s. 465.

⁵ *Z przeszłości Ziemi Łukowskiej*. Red. R. Orłowski i J. R. Szaflik. Lublin 1959; *Ziemia Chełmska*. Red. J. Willaume. Lublin 1961; *Z dziejów powiatu kraśnickiego*. Red. K. Myśliński i J. R. Szaflik. Lublin 1964.

⁶ S. Herbst *Zamość*. Warszawa 1954; H. Gawarecki, Cz. Gawdzik *Lublin. Krajobraz i architektura*. Lublin 1964.

⁷ W chwili, gdy oddajemy do druku niniejszą recenzję ukazał się pierwszy tom *Dziejów Lublina*. Red. J. Mazurkiewicz. Lublin 1965.

⁸ T. Rybka *Historia Łukowa i parafii łukowskiej*. Łuków 1886 (praca znajduje się w Archiwum Parafialnym w Łukowie).

⁹ S. Łotocki *Historia osadnictwa w Ziemi Łukowskiej*. Łuków 1939.

¹⁰ J. S. Majewski *Łuków miasto powiatowe w województwie lubelskim. Monografia*. Łuków 1930.

współcześnie zauważono, że praca Majewskiego, to jedynie „monografia miasta nowożytnego i to niepełna, bo ogranicza się do dziejów politycznych miasta, [...] jest to pozycja nienaukowa”¹¹. Podobną ocenę można wystawić publikacjom wspomnianych historyków-amatorów. Pewne zagadnienia związane z dziejami Łukowa zostały omówione również na marginesie prac o charakterze ogólniejszym. Swego rodzaju wydarzenie w dziejach badań nad historią miasta stanowiła sesja naukowa poświęcona przeszłości Łukowa i ziemi łukowskiej, którą zorganizował lubelski Oddział PTH przy współpracy miejscowych władz administracyjnych. Na sesji autorzy omawianej książki przedstawili jej pierwszą skróconą redakcję¹². Ostateczna wersja *Dziejów miasta Łukowa* uwzględnia problematykę materiałów sesji oraz wyniki dalszych własnych dociekań autorów.

Jak sami autorzy we wstępie podkreślają, praca powstała przede wszystkim w wyniku „zapotrzebowania społecznego”. Inicjatywa jej opracowania wyszła od Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Łukowie, a pośrednio od społeczeństwa łukowskiego, które „nie od dzisiaj przejawia nader żywe zainteresowania bogatą przeszłością swojego regionu” (s. 5). Podstawę materiałową pracy stanowią w przeważającej części źródła rękopiśmienne pochodzące z 13 archiwów i bibliotek polskich. Na ogół są to przekazy fragmentaryczne, szczątkowe i rozproszone. Obok archiwaliów uwzględniono źródła drukowane, prasę współczesną i literaturę pamiętnikarską. Wydaje się, że owocne byłoby przeprowadzenie kwerendy w szerszym zakresie w regionalnej prasie lubelskiej, zwłaszcza okresu lat międzywojennych. Zapewne jednak „systematyczne ujęcie procesu dziejowego miasta” (s. 8) i szczupłe ramy objętościowe pracy zmuszały autorów do przeprowadzenia pewnej selekcji zgromadzonych materiałów. Swoim zasięgiem chronologicznym publikacja obejmuje okres od początku miasta (2 poł. XII/pocz. XIII w.) do 1939 r. Pominięcie okresu historii najnowszej (II wojny światowej i Polski Ludowej) stoi raczej w sprzeczności ze współczesnymi postulatami metodologicznymi¹³. Uwzględnienie tych spraw rozszerzyłoby wprawdzie ramy objętościowe książki, ale w ten sposób otrzymalibyśmy pełniejszy obraz historii miasta Łukowa.

Na całość publikacji składają się: wstęp, osiem chronologicznie ułożonych rozdziałów, zakończenie, wykaz wykorzystanych źródeł i literatury oraz indeks nazwisk i miejscowości. Jak wynika z informacji zamieszczonej na odwrocie karty tytułowej, rozdziały I—IV (s. 9—58) opracował J. R. Szaflik, natomiast R. Orłowski napisał rozdziały V—VIII (s. 59—151). Pod względem konstrukcyjnym monografia jest niejednolita. Rozdziały bowiem w drugiej części pracy podzielone zostały przez autora na logiczne podrozdziały, a w związku z tym ten fragment pracy jest bardziej przejrzysty i czytelny.

Zasadniczą część monografii otwiera rozdział *Najstarsze dzieje Łukowa*, w którym J. R. Szaflik scharakteryzował okres od momentu, gdy Łuków pojawia się na „arenie dziejowej” (s. 9) do początku XV stulecia. Wydaje się, że na ogół trafne spostrzeżenia autora co do genezy grodu, wzmocnienia jego pozycji

¹¹ S. P[azyra], recenzja pracy J. S. Majewskiego, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”. T. II, 1932/1933, s. 411—412; Identyfikacja sąd o tej publikacji ma S. Krakowski *op. cit.*, s. 56.

¹² R. Orłowski, J. R. Szaflik *Z przeszłości miasta Łukowa*. W: *Z przeszłości Ziemi Łukowskiej*, s. 15—42.

¹³ J. Topolski *Badania nad dziejami miast w Polsce*, s. 42; „Nowoczesne monografie winny szczególnie dokładnie omawiać czasy najnowsze, obrazować kształtowanie się rzeczywistości”.

w czasach późniejszych, winny być poprzedzone naszkicowaniem sytuacji miasta pod względem geograficzno-topograficznym. Pozwoliłoby to z jednej strony na lepsze zrozumienie podłoża zachodzących na tym terenie procesów, z drugiej zaś ułatwiłoby lekturę czytelnikowi nie posiadającemu głębszego rozeznania geograficznego bez konieczności uciekania się do pomocy map i atlasów. Uzyskanemu przez miasto w 1403 r. prawu niemieckiemu autor słusznie przypisuje duże znaczenie gospodarcze, społeczne i prawno-ustrojowe. Problematyka ta znalazła swoje omówienie w rozdziale II. Autor kończąc tę część opracowania wybiega myślą naprzód i stwierdza, że w wyniku doniosłego wydarzenia, jakim była lokacja na prawie niemieckim, miasto „w okresie następnym będzie odgrywało rolę centralną nie tylko w życiu własnego regionu” (s. 22). W kolejnym zaś rozdziale *Rozwój miasta w okresie Odrodzenia* autor trochę inaczej, bardziej realistycznie, określa rolę Łukowa w skali ogólniejszej jako „dość dużą nawet” (s. 25). W tym najobszerniejszym rozdziale w pierwszej części pracy omówiono także dochody miasta, scharakteryzowano nader bujny rozwój rzemiosła i handlu łukowskiego. W zakończeniu autor omawia dzieje kościołów łukowskich od czasów najdawniejszych do poł. XVII w. Treść tego rozdziału można by uzupełnić sprawami związanymi z sądownictwem (odbywały się wtedy w mieście tzw. łukowskie roki ziemskie)¹⁴. Posiadamy też pierwsze wzmianki o szkolnictwie łukowskim (istniała tu szkoła parafialna)¹⁵. Jeśli chodzi o budynki miejskie w tym okresie, to obok opisywanego ratusza, kościołów, drewnianych domów i budek kramarskich, wzniesiony został wówczas przez starostę łukowskiego i jednocześnie kanclerza wielkiego koronnego Krzysztofa Szydłowieckiego pałac „wprawdzie drewniany, ale nader piękny”¹⁶. Wreszcie zarówno w tym, jak i następnym rozdziale pominięto milczeniem kwestie reformacji. Wprawdzie brak jest konkretnych wiadomości na jej temat w odniesieniu do Łukowa, jednak z uwagi na bliskość ośrodków lubelskich (np. Kock) można przypuszczać, że musiała ona i tam oddziaływać. Ostatni opracowany przez tego autora rozdział IV *Łuków w okresie „potopu”* przedstawia dzieje miasta w latach 1648—1660. Jakkolwiek miasto i ziemia łukowska nie stały się areną większych wydarzeń, jednak wojny przyczyniły się do „poważnego upadku gospodarczego tego terenu”. Wydatnie — zdaniem autora — wpłynęły także na zmniejszenie się liczby ludności miejskiej, szczególnie Żydów. Jednakże oparta na danych z lustracji 1660 r. informacja, jakoby w wyniku najazdu wojsk szwedzkich i siedmiogrodzkich na Łuków w 1657 r. ludność wyznania mojżeszowego zmniejszyła się o 1000 osób, wydaje się nieco przesadzona. Świadczy o tym choćby wzmianka w następnym rozdziale, że już w 1765 r. ludności tej liczono 1563 osoby i, jak stwierdza R. Orłowski, była to po Lublinie „największa liczba w całym województwie lubelskim” (s. 64, przyp. 20). W związku z lustracją warto przypomnieć trafną uwagę W. Kuli, że „nierównomiernie dokładne i nierównomiernie wierne są informacje o poszczególnych kategoriach zjawisk obejmowanych przez lustrację”¹⁷.

Część monografii opracowaną przez R. Orłowskiego otwiera obszerny rozdział *Łuków w dobie upadku Rzeczypospolitej*. Chaos i rozprzężenie w życiu

¹⁴ Instrukcja na sejm walny 15 I 1585 sejmiku pow. lubelskiego z 6 XI 1584. *Diariusze sejmowe r. 1585*. Wyd. A. Czuczyński. Kraków 1901, s. 392.

¹⁵ S. Kot *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce w. XVII—XVIII*. Lwów 1912, s. 238—239.

¹⁶ J. Kieszkowski *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki. Z dziejów kultury i sztuki zygmuntowskich czasów*. T. II. Poznań 1912, s. 355; W. Łoziński *Życie polskie w dawnych wiekach (wiek XVI—XVIII)*. Lwów 1907, s. 3.

¹⁷ W. Kula *Problemy i metody historii gospodarczej*. Warszawa 1963, s. 132.

miasta, będące spuścizną okresu wojen z połowy XVII w., zostały pogłębione w dobie panowania Sasów. Jednakże przez cały ten okres do trzeciego rozbioru wśród społeczeństwa miasta obserwujemy pewne tendencje zmierzające do polepszenia istniejącego stanu rzeczy. Z reguły kończyły się one niepowodzeniem. Jedyne pewne, efemeryczne zresztą, ożywienie dało się zauważyć w okresie oświecenia. Przykładem tego może być nie spotykany w dotychczasowej historii Łukowa rozwój szkolnictwa, które — zdaniem autora — było „wyraźnym blaskiem w życiu miasta”. Duże zasługi na tym polu położył działający pod auspicjami Komisji Edukacji Narodowej zakon pijarów, który w 1701 r. otworzył kolegium dla uczniów szlacheckich z Łukowa i okolicy. Losy miasta w okresie insurekcji 1794 r. i poparcie przez społeczeństwo łukowskie walki narodowowyzwoleńczej znalazły interesujące omówienie w zakończeniu rozdziału V. W następnym scharakteryzowano dzieje Łukowa w latach zaboru austriackiego, Księstwa Warszawskiego i w początkowym okresie istnienia Królestwa Polskiego. Po odzyskaniu niezawisłości politycznej w 1809 r. mieszkańcy miasta przystąpili do jego odbudowy. Realizacja tego zamierzenia była utrudniona z uwagi na ówczesną sytuację polityczną, częste przemarsze wojsk oraz klęski żywiołowe. Uzupełniając informację autora o przejściu wojsk carskich przez miasto w październiku 1812 r. (s. 86) dodajmy, że był to działający w tym rejonie podjazd pod dowództwem pułkownika W. A. Czernyszewa¹⁸. W tym okresie nadal prosperowała szkoła pijarów. Podaną przez autora listę jej wybitnych uczniów można by uzupełnić nazwiskiem znanego działacza Towarzystwa Demokratycznego Polskiego J. N. Janowskiego¹⁹.

Spontaniczne poparcie przez społeczeństwo łukowskie ruchu narodowowyzwoleńczego objawiło się również w powstaniu listopadowym, a także w dobie insurekcji 1863 r. i rewolucji 1905—1907. Omówieniu tych dwu ostatnich wydarzeń w odniesieniu do Łukowa oraz charakterystyce sytuacji gospodarczej i społecznej miasta poświęcony jest rozdział VII *Historia miasta po upadku powstania listopadowego*. Na podstawie badań autora dowiadujemy się, że Łuków szczególnie w okresie międzypowstaniowym stał się jednym z ośrodków krajowej działalności konspiracyjnej (np. Karol Levittoux i in.). Jeśli chodzi o życie gospodarcze, to miasto posiadało nadal charakter rolniczy. Przemysł odgrywał tu rolę drugorzędną. O tym, że sytuacja tego rodzaju nie była właściwa tylko dla wieku XIX, ale również i pierwszych 40 lat obecnego stulecia, przekonuje lektura ostatniego rozdziału *Dzieje miasta w okresie dwudziestolecia międzywojennego (1918—1939)*. Jednak nastąpiło wtedy wyraźne ożywienie w dziedzinie życia politycznego, społecznego i kulturalnego. Właśnie społeczeństwo łukowskie w trudnych warunkach okupacyjnych powołało własne władze samorządowe, które — zdaniem autora — umożliwiły „w dużej mierze kultywowanie polskości i obrony interesów obywateli przed represjami i naciskiem okupantów” (s. 128). Wówczas także w Łukowie rozwinął się ruch lewicowy i socjalistyczny, którego rozmiary i natężenie spowodowały, że miasto otrzymało od czynników oficjalnych epitet miasta „czerwonego”. Szkoda, że na roku 1939 urywają się interesujące rozważania.

¹⁸ M. Kukiel *Wojna 1812 roku*. T. II. Kraków 1937, s. 271; J. Willaume *Amilkar Kosiński 1769—1823*. Poznań 1930, s. 101 — podaje literaturę przedmiotu; tenże *Obrona Księstwa Warszawskiego w 1812 r.* „Przegląd Historyczno-Wojskowy”. T. III, 1930, s. 163.

¹⁹ J. N. Janowski *Notatki autobiograficzne 1803—1853*. Wyd. M. Tyrowicz. Wrocław 1950, s. 64—69. Tam też dokładna i barwna charakterystyka środowiska i atmosfery panującej w łukowskim kolegium pijarskim na początku lat dwudziestych XIX stulecia.

Kończąc to krótkie omówienie treści pracy R. Orłowskiego i J. R. Szaflika warto podnieść parę zagadnień natury szczegółowej. Skoro publikacja ma być w swoich „założeniach popularnonaukowa” (s. 7), a więc przeznaczona dla każdego czytelnika, należało wyjaśnić pewne niezrozumiałe terminy dotyczące np. zawodów: szykarze, pańnicy, pokarze, konwisarze (s. 41), służby kościelnej: kantor, dwornik (s. 51—52), wreszcie jednostek pojemności: banie gorzałczane (*passim.*), bałwany i milie soli (s. 49) itp. Nazwy te nie zawsze znajdują swoje wyjaśnienie w staropolskich (i nie tylko w tych) encyklopediach i słownikach. Nie wiadomo też co to są wspomniane na s. 96 „szkoty publiczne”. Zdaje się, że chodzi tu chyba o „szkuty”, czyli statki przeznaczone do żeglugi rzecznej. Na s. 22 J. R. Szaflik podaje, że przywilej lokacyjny Kazimierza Jagiellończyka ustanawiający w Łukowie cotygodniowe targi wydany został w 1445 r., na s. 46 jako datę tegoż przywileju podano rok 1455. Natomiast na s. 45 znajdziemy dwa wykluczające się wzajemnie twierdzenia: najpierw mówi się o „zupełnym upadku przemysłu gorzelnianego” w XVII w., a kilka wierszy niżej o „dużej produkcji piwa i gorzałki” (podkreśl. — S. W.). Chyba nieco uproszczony jest pogląd, że drewniane budownictwo było przyczyną częstych pożarów (s. 28). Wydaje się również, że tylko niedopatrzaniu autora należy przypisać fakt, iż wzmianka w tekście o akcie poddania się szlachty łukowskiej Karolowi Gustawowi ilustrowana jest w przypisie „listem tegoż monarchy do szlachty (s. 56, przyp. 12). Są też niepotrzebne powtórzenia. Tak np. Szaflik aż czterokrotnie (s. 33, 37, 39 i 42), w oparciu o informację zaczerpniętą z pracy I. T. Baranowskiego, nadmieniał, że w Łukowie w 1554 r. „postrzygacze” sukna, krawcy i kuśnierze tworzyli wspólny cech. Bez większej szkody dla całości pracy można było zrezygnować z rozważań na temat „samopoczucia łukowian” w okresie panowania Sasów (s. 62). W 1835 r. należy mówić jeszcze o szkole „wojewódzkiej” a nie „gubernialnej” (s. 100). Nie wyjaśniono bliżej na czym polegały związki Aleksandra Świętochowskiego z Łukowem (s. 113). Do tabeli zamieszczonej na s. 113 zakradł się błąd, prawdopodobnie drukarski. Mianowicie gospodarstw pańszczyźnianych o powierzchni do 3 mórg było w Łukowskiem nie 90, lecz 99. Natomiast tabelka na s. 30 jest źle podliczona. Zamiast przytaczać *in extenso* w treści pracy i przypisach teksty źródłowe, czy nie lepiej byłoby dla jej przejrzystości umieścić je w aneksach? Skoro zaś świadomie zrezygnowano z omówienia okresu II wojny światowej i Polski Ludowej, to moim zdaniem niepotrzebnie poświęcono tym sprawom w zakończeniu pracy cały akapit (s. 154).

W bibliografii opracowań nie znalazło się wiele cytowanych w pracy tytułów, a samo pominięcie prac J. S. Majewskiego, które dla autorów w wielu wypadkach stanowiły jedyne źródło wiadomości, budzi zdumienie. Przy pozycji J. U. Niemcewicz: *Pamiętniki czasów moich* należało podać nazwisko wydawcy, którym w tym wypadku jest J. Dihm. Nie wiadomo z jakiego źródła ilustracje zamieszczone na s. 35 i 38 pochodzą. Ta sama uwaga dotyczy wzmiankowanego na s. 106 (przyp. 17) listu Zygmunta Krasińskiego do Delfiny Potockiej.

Powyższe uwagi, dotyczące drobnych i raczej technicznych usterek, nie stoją w sprzeczności z ogólną pozytywną oceną pracy *Dzieje miasta Łukowa*. Autorzy starali się bowiem przedstawić w niej całokształt procesów zachodzących w życiu miasta, o ile pozwalały na to dochowane przekazy źródłowe. Przy jej opracowaniu przestrzegano pewnej hierarchizacji omawianych kwestii. Stosunkowo największej uwagi poświęcono przeto sprawom gospodarczym, społecznym i politycznym, mniej natomiast kulturalnym. Autorzy odkryli wiele nieznanych szczegółów z przeszłości miasta. Godny podkreślenia jest umiar i obiektywizm z jakim

kreślą losy miasta „na przestrzeni dziejów”. Jego rola przedstawiona została na ogół we właściwych proporcjach, bez wyolbrzymiania i przeceniania. Zwrócono także uwagę na powiązanie miasta z regionem rolniczym. Omawiana praca, jako pierwsza monografia miasta powstała po II wojnie światowej w uniwersyteckim środowisku lubelskim, posiada pewne braki i niedociągnięcia. Wiele ważnych kwestii nie udało się omówić najczęściej z powodu braku informacji źródłowych. Zgodnie też z założeniami autorów, ich publikacja nie stanowi zamknięcia badań nad przeszłością Łukowa. Wręcz przeciwnie, winna stać się bodźcem i punktem wyjściowym do dalszych opracowań.

Styl pracy prosty, wykład na ogół zrozumiały dla każdego czytelnika. Są jednak pewne, na szczęście nieliczne, „lapsusy”, np. gdy mówi się o „skórach krówskich” (s. 96) lub też o „ekspansowych rządach starostów” (s. 153). Zbędne jest także stosowanie w kilku wypadkach na określenie Łukowa niezręcznej frazy w rodzaju „niedźwiedzi gród”. Jakkolwiek wiemy o jakie miasto tu chodzi, jednak powyższy zwrot kojarzy się zwykle z innymi znaczniejszymi ośrodkami miejskimi (jak np. Berlin). Wreszcie szata graficzna książki oraz niebanalna okładka projektu artysty plastyka K. Kurzątkowskiego nie budzą zastrzeżeń.

Stanisław Wiśniewski

Jan Wimmer

Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku

Warszawa 1965, ss. 384

Jana Wimmera od wielu już lat absorbują sprawy wojskowe Rzeczypospolitej szlacheckiej. Jest on autorem kilku pozycji z tego zakresu oraz wydawcą szeregu źródeł¹. W recenzowanej książce stara się uogólnić opublikowany przez siebie materiał źródłowy, próbuje dać pełny obraz wojska polskiego w II połowie XVII wieku. Wymagało to wyjścia poza dotychczasowy krąg zainteresowań, powiązania rozpatrywanych problemów w organiczną całość.

Podstawowym celem, jaki sobie wytyczył autor jest zbadanie wysiłku mobilizacyjnego i finansowego Korony w II połowie XVII wieku oraz organizacji wojska w tym czasie i zachodzących w niej przemian. Wimmer w niewielkim tylko stopniu mógł się posłużyć literaturą przedmiotu. Mimo bowiem znaczenia tematu, wojsko polskie, jego skład, liczebność i organizacja nie były — poza nielicznymi wyjątkami — przedmiotem systematycznych badań. Stąd opinia histo-

¹ J. Wimmer *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1648—1655*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”. T. V. Warszawa 1960; tenże *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1655—1660*. Tamże, T. IV. Warszawa 1958; tenże *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1660—1667*. Tamże, T. VI, cz. 1. Warszawa 1960; tenże *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1673—1679*. Tamże, T. VII, cz. 2, Warszawa 1961; tenże *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1683—1689*. Tamże, T. VIII, cz. 2. Warszawa 1962; tenże *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1690—1696*. Tamże, T. IX, cz. 1, Warszawa 1963.